

לשון, תקשורת ותפקידיה של העיתונות העברית במשנתו ובפעילותו המדינית של הרב יהודה אלקלעי

גדעון קוץ

לכשתקום. בכך צפה את העתיד נכון יותר מיוצריה הפורמליים של הציונות המדינית, שהיססו שנים ארוכות בבחירת השפה הלאומית. מאמר זה מתייחס למרכיב מרכזי במשנתו ובפעילותו, שלא אותר במחקרים שהוקדשו לו, והוא גישתו המודרנית לתקשורת ולמקומה בתהליך גיבוש השיח הלאומי. גישה זו אומצה על ידי הציונות המדינית ו"מסביריה"¹, והתבטאה מתחילת פעילותו בעקרונות הבאים: (1) תפקידה של הלשון העברית בקומוניקציה בין כל חלקי האומה, שבלעדיה אין לאום וישות מדינית. (2) מכאן תפקידם וחשיבותם התרבותית והפוליטית של אמצעי תקשורת המונים בעברית – השבועונים העבריים המודרניים הנדפסים באירופה מ־1856. (3) ולבסוף, מן האחדות אל האחדות – הצעה שנראית למרבה הצער דווקא היום קיצונית ואוטופית, של אינטגרציה מוחלטת, של ביטול העדות והפולחנים הנפרדים לכל עדה ולכל מחנה (בימיו: חרדים ורפורמים), ובקיצור: הקץ לאשכנזים ולספרדים.

הלשון העברית

"אף כי הדבקות בלשון הלאומית נאחזת באופייה הדתי, הרי ההשתוקקות להחייאתה נובעת בעיקר מן התקווה בכוחה המאחד מבחינה לאומית", כותב יעקב כץ.² שלמה אבינרי מדבר על "יחס פרגמאטי אל הלשון העברית [...] מסקנתו של אלקלעי מפתיעה וחדשנית בפרגמטיותה ובמעשיותה – יש ללמוד לדבר עברית כדי להכין, על ידי הדיבור העברי, את התשתית המעשית לגאולה לכשתבוא"³. אלקלעי עושה זאת כבר **במנחת יהודה**:

כזו. והנה באמת ובאמונה כי הדבר הזה הכרח גדול הוא אצלנו לקבץ פזורנו מארבע כנפות הארץ להיות באגודה אחת, כי בעוה"ר [בעוונותינו הרבים] מפורזים אנו ומפורדים מאוד איש מאחיו, כי לכל מדינה ומדינה יש להם כתב ולשון מיוחד ומנהג מיוחד מה שמפריד הקבוץ ומעכב הגאולה, כי בשביל ארבעה דברים נגאלו אבותינו ממצרים: שלא שינו את שמם, שלא שינו לשונם, שלא שינו מלבושיהם, וכל המעלות האלה נאבדו מאתנו באורך גלותנו בעוה"ר. מעיד אני עלי שכל ימי נצטערתי על דבר זה ולא טוב עשו אבותינו שכ"כ [שכל כך] השכיחו את לשוננו הקדושה, ונעשתה אומתנו לשבעים אומות ולשוננו לשבעים לשונות אל כל המקומות אשר נפוצו בהם, וצריך כמה ימים ושנים עד שהילד יודע

שמו של הרב יהודה בן שלמה חי אלקלעי (סרייבו 1798-ירושלים 1878) חקוק בהיסטוריה היהודית ובתולדות הציונות כראשון בשלושה הוגי המאה התשע-עשרה שאותם נוהגים לכנות "מבשרי הציונות". ספרו הפרוגרמטי **מנחת יהודה** (בעצם זו חוברת ובה 24 דפים) הופיע ב־1843, בעקבות עליית דמשק. הספר נכתב בעברית, ומאז כתב אלקלעי את כל ספריו בעברית. יצירותיהם החשובות של עמיתו ל"תואר" זה, צבי הירש קלישר ("תאמו האשכנזי" בספרי הלימוד), ומשה הס – שבא מן הסוציאליזם – נדפסו רק בשנות השישים של המאה התשע-עשרה (ספרו של קלישר, **דרישת ציון**, וספרו של משה הס, **רומא וירושלים**, יצאו לאור בשנת 1862). פרסומו של אלקלעי נתקלו בביקורת מצד החוגים המתקדמים ביהדות, שהייתה מהולה בלגלוג. מאוחר יותר מתחו עליו ביקורת גם חוקרי הציונות הדתית בגלל היסוד המיסטי-קבלי בכתיבתו, שלא הציע נימוק הגיוני ומלומד מספיק, לטעמם, לתחליף ה"ציוני" (שיבוא בהדרגה) למושג הגאולה. אלקלעי זכה לרהביליטציה רק מידי יעקב כץ (ראו להלן), שהצביע על המעבר שעשה מן המשיחיות העממית אל הלאומיות המודרנית.

אפשר לראות את המרכיבים הפרגמטיים במשנתו ובפעילותו של הרב אלקלעי מתחילת דרכו. הוא לא עסק בפלפולים יתר על המידה, פנה אל העתיד והציג הצעות בעלות אופי מדיני-פרגמטי (כמו אספת הזקנים, "האסיפה המאושרת" – ארגון יהודי עולמי שייזום ויבצע את כינון הישות היהודית לאומית בארץ ישראל על כל היבטיה – וגופים כלכליים להתיישבות ולרכישת קרקעות). הוא ניסה לנצל כל הזדמנות וכל גוף קיים או מוקם (כמו חברת "כל ישראל חברים" [אליאנס]), ומוסדות חברתיים, כולל מוסד התקשורת, כקרב קפיצה ליישום משנתו. הוא הקים בעצמו, בלי הצלחה, חברה אשכנזית-ספרדית ליישוב ארץ ישראל בלב לבו של מוסד ה"חלוקה" בירושלים, ברוח רעיונותיו. בכך הוא דמה ליוצריה של הציונות המדינית, והרצל בראשם, שבאו אחריו, ושגם הם, אגב, לא היססו להשתמש בטיעונים משיחיים, גם אם בעלי אופי חילוני.

עד היום, כך נראה לי, אין גם הכרה מספקת בתפקידו החלוצי כאבי התפיסה כי העברית היא שצריכה להיות לשונם הלאומית המודרנית של העם היהודי, של התנועה הציונית ושל המדינה היהודית

תהיה לה דין קדימה שאם יעשה ה' אתנו בכל נפלאותיו לקבץ פזורנו שנבין לדבר איש אל רעהו.

לח. ובודאי חייבים אנחנו להוקיר תפארת ישראל ושבה בית אביבו שיש לבו כתב ולשון. [...] הנה קטון נתתיך בגוים בזוי אתה מאד, שאין להם לא כתב ולא לשון. פי' רש"י: כתב ולשון של רומיים מאדמה אחרת באה להם, אחרים תיקנו להם כל ספריהם. וכן בפורענות כתיב: והכרתי לבבל שם ושאר, שם זה הכתב ושאר זה הלשון (מסכת) מגילה פ' א'. א"כ חרפה היא לנו לעזוב לשון הקודש לשון אבינו שבשמים ולהספיק בילדי נכרים ובשפה זרה ונכריה. לכו חזו מפעלות אלהים אשר נתן את רוחו על אנשים יקרים וחשובים והוציאו לאור עולם מכתבי עתים הנחמדים מזה ומפז רב לתועלת השפה העברית: המגיד, הלבנון, ההבצלת, המבשר, הכרמל, כולם אהובים כולם ברורים דוברי צחות. ולהם המצוה הזאת לעורר את המורים לילדי ישראל לדבר עמם בלשון הקודש ולהרגילם מעט מעט, והיושבים כסאות למשפט ידברו עם תלמידיהם בלשון הקודש. כי הוא כבוד התורה הודה זיוה והדרה.⁶

העיתונים כאן הם כלי חיוני להנחלת השפה לתקשורת בונת הלאום.

העיתונות העברית

כך מציין במאמרו את התאוצה שקיבלו פעילותו ופרסומיו של אלקלעי החל מ-1856.⁷ זוהי שנת הופעתו של השבועון העברי הראשון, המגיד, ולא במקרה. מרגע זה ואילך העתיק אלקלעי חלק נכבד מפעילותו לעיתונות זו, הכיר בכוחה, למד את תכונותיה ושכלל בלי הרף את מיומנותו כאיש תקשורת ויחסי ציבור; מבשר של ממש להסברה הצינונית.

אחד הטיעונים ההיסטוריים המרכזיים של אלקלעי הוא הצורך לדבוק ב"רוח הזמן" (Zeitgeist). כאן אפשר לראות את יישום גישתו הלאומית המודרנית שהתפתחה בהשפעת "אביב העמים", וודאי סייעה לתפיסה זו עובדת היותו איש הבלקן. אלא שאם קוראים את דבריו בנושא זה במלואם, כפי שהתפרסמו בעיתון המבשר משנת 1866 ("נחמת הארץ", המבשר, שנה ו, גל' 12, ז' ניסן תרכ"ו), אפשר להיווכח שנושאי "רוח הזמן" ו"רוח החיים" במרחב הציבורי היהודי, לדעתו של אלקלעי, הם העיתונים. שליחותם אינה שליחות סתם, היא בפירוש שליחות אלוהית. כך שאם מרשל מקלוהן ראה באמצעי התקשורת את "הארכת" חושי של האדם, עבור אלקלעי הם הארכת זרוע אלוהים שהאדם נברא בצלמו – הם ה"מושיעים" של עם ישראל:

אותות החזון בשובה ונחת תושעון אלה הם: המגיד, המבשר, הכרמל, המליץ, הלבנון, וגם ההבצלת, והם בשפתם הברורה והנעימה יעוררו את קוראיהם הנכבדים לתת כבוד לאלהי ישראל ולאבותינו הק' ישני חברון. ונקבצו בני יהודה ובני ישראל יחדיו לכונן את בית חיינו, אל אלהי הרוחות נתן את רוחו על יושבי הארץ הוא רוח הזמן ורוח העת ורוח החיה אשר מעבירים מכתבי העתים, למען ידעו ישראל מה ה' אלהינו שואל מאתם ברוחו אשר נתן להם, כמ"ש (יחזקאל ל"ו): ונתתי לכם לב חדש ורוח חדשה אתן בקרבכם. רוח הזמן אינו שואל מן הפרט ללכת כל אחד בשרירות לבו כי אם טובת הכלל הוא דורש, רוח הזמן אינו לו עסק עם התורה והעבודה, כי שאלת הזמן הוא בלי הבל דת ועם, והמשנים בשם רוח הזמן הם תועים ואינם מרגישים כי רוח רעה מבעתם, רוח הזמן דורש הדרור והחופש להצלת העם, וכן דורש מאתנו לקרא לשבויים דרור, רוח הזמן קרא דרור לכל יושבי הארץ לגור באשר יגורו ונתן חופש הנסיעה מגוי אל גוי, וכן קורא אותנו לאמר לאסורים צאו, רוח הזמן דורש מכל המדינות לכונן את ארצם

בשר ונבאו בניכם ובנותיכם. ונביא הוא לשון דבור, כמו ניב שפתים. ויעד הנביא כי הבנים והבנות ינבאו ויבינו לדבר לשון צחה ובשפה ברורה ובנעימה. ולכן אין להתיאש כי אם להשתדל ברוב עוז ותעצומות להקים את לשוננו ולהעמידה ולעשות אותה עיקר. והקב"ה ישפוך רוחו על המלמדים ועל התלמידים על הבנים ועל הבנות וילמדו לדבר צחות. ויגעת ומצאת תאמין.⁴

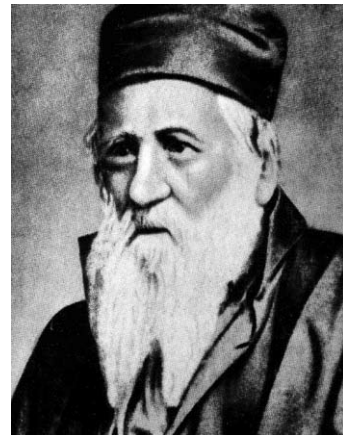
בספר חלוצי זה הוא קורא אפילו להקמתו של מעין דגם של האקדמיה ללשון העברית

שתכריע, בין השאר, בשאלות הקריאה בהברה אשכנזית או ספרדית והכתב:

כח. אבל יש עוד רעה חולה בינינו בעוה"ר. כי אפילו מה שנמצא אצלנו מלשוננו בתורתנו הקדושה מחולקים אנו בקריאה. כי הספרדים קוראים הברת הקמץ גדול כהברת הפתח, כמשפט הדקדוק לקרא התנועה גדולה והקטנה בהברה אחת. והתי"ו רפויה כקריאת הת' דגושה. כי המדקדקים שלנו סוברים כי נשכחה קריאת הת' רפויה כמו שנשכחה קריאת הג"ד. והאשכנזים קוראים הברת הקמץ הגדול כהברת החולם. וקריאת הת' רפויה כקריאת הסמ"ך. ומי יודע איזה יכשר הזה או זה. אבל עכ"פ [על כל פנים] בודאי הגמור לא לרצון לפני ה' הוא שכ"כ נהיה מחולקים ומפורדים שלא נוכל לקרא פסוק אחד או דבור אחד כאחד או להתפלל יחד. וזה אינו עיקר מעיקרי התורה שאין לשנות. אבל אין ביד איש אחד לתקן המעוות הזה, עד שתשוב העטרה ליושנה וימנו זקנים בעלי תושיה שמהם תצא תורה לכל ישראל. והמלמדי תנוקות יחנכו את הילדים ככל אשר יורו הזקנים. וכן בכתב שנהיה כל ישראל שוין [שווים]. כי מה לנו מכתב האגרות שיש לנו כיון שאינו כתב העמים כי אם מיוחד לישראל. ולמה נהיה גם בזה מחולקים שיש לכל מדינה כתב מיוחד לאגרות לא לעזר ולא להועיל. כי לפי דעתי ורצוני הייתי פוסל כל הכתיבות מה שאינו כתב העמים ויהיו ישראל שוין בכתב רש"י שכל ישראל רגילין בו.⁵

ובחברת התמיכה ברב קלישר, מעודד ענוים (1864), הוא כותב:

לו. אנחנו מפוזרים בקצוי ארץ ונעשה אומתנו לשבעים אומות ולשוננו לשבעים לשונות אל כל מקום אשר נפוצו שמה. ולכן מוכרחים אנחנו לעשות לשון אחת לשון מדברת בארצנו הק'. ומך הראוי לתת מעלה ויתרון ללשוננו הק' כי כן תורה צוה לנו: ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם, עיין רש"י ז"ל, וזה הצווי הוא לכל ישראל שילמדו את בנייהם לדבר בלשון הקודש ולכן אמר: ולמדתם, לשון רבים [...] וברוך ה' בזמן הזה יש מורים יקרים חכמים ונבונים אשר יש לאל ידם להקים דגל ללשוננו הק' ולהעמידה על תילה ולהרגילה בפי הילדים. זולת שראשי העדה יוקירו את הדבר היקר הזה ויתנו מעלה ויתרון למורי לשון עברי גברת הלשונות אשר בה דבר ה', ושפחה לא תירש גבירתה. ובכל תפוצות ישראל ילמדו לשון עבר ולשון הארץ אשר הם גרים בה. כמ"ש [כמו שנאמר]: אמר רבי, בארץ ישראל לשון סורסי למה, אלא או לשון הקודש או לשון יוני. א"ר יוסף: בבבל לשון ארם למה, או לשון הקודש או לשון פרסי. ר"ל הלשון אשר תהלך בארץ. אבל לשון הקודש

הרבי יהודה חי אלקלעי

ואהבת לרעך כמוך. שהמצוה שרוב התורה כלולה בה היא אהבת האחות, שנהיה אוהבים לכל א' מ' ישראל כנפשנו, ונהיה חסים איש על רעהו. ומכלל המצוה הזאת למנות זקנים שיעמידו הקיבוץ וישוו אותו בכתב ולשון ותורה ומנהג, שאין אהבה אלא בדומים ולא תהיה תורתנו ועבודת אלהינו מנהג ספרד אשכנז פולין צרפת איטליה וכדומה. כי תורתנו אינה משפט אלהי העמים ח"ו [חס וחלילה] כי אם משפט אלהי הארץ הקדושה. והעבודה אשר תיטב בעיני הזקנים היא תקרא מנהג ישראל.⁸

לו. הזקנים אשר ימנו הקיבוץ הנבחר תהיה כל מעינים לבנות את בית ישראל באגודה אחת, כמו שיעד הנביא: עוד אבנך ונבנית בתולת ישראל, פי' רד"ק: האסיפה והקיבוץ הוא דומיא דבנין, עכ"ל [עד כאן לשוננו]. והמה ישיגו על כל פרטי הדברים המפרידים אגודתנו. והם ישוו אותנו בכתב ולשון ותורה ומנהג, ולא תהיה תורתנו ועבודת אלהינו מנהג ספרד אשכנז פולין איטליה כי אם מנהג ישראל, כמ"ש: ונתתי להם לב אחד ודרך אחד ליראה אותי. והם יעשו אותנו לגוי אחד בארץ בהרי ישראל ולא יקרא שמנו עוד ספרדים אשכנזים צרפתים פולקים וכדומה כי אם ישראל יהיה שמנו. זש"ה [זה שאמר הכתוב]: ה' אלהינו בעלוננו אדונים זולתך לבד בך נזכיר שמך, ר"ל בעלוננו אדונים ואנו מתיחסים אליהם מצד ארץ מגורינו ספרדים אשכנזים וכדומה. לבד בך. כשאנחנו עמך בעיר קדשך נזכיר שמך בני ישראל ולא בשמות הבעלים, כמו שיעד הנביא: והסירותי את שמות הבעלים מפייה ולא יזכרו עוד בשמם, ספרדים אשכנזים כי אם בשם ישראל יכוננו ישראלים. ולא יהיו עוד בארצנו הק' עדר עדר לבדו, וכל כולל בפני עצמו, עד מתי יהיה זה לנו למוקש.⁹

האידיאולוגיה הציונית אימצה את הגישה האחדותית הטוטלית גם ביחסה אל אמצעי התקשורת העבריים שנקראו לשרת את המטרה המקודשת. היא לא הצליחה לבטל את העדתיות בין "פרידמן" ל"בובליל". מעניין להדגיש שהטיעונים בני ימינו על חזרה למקורות ועל שימור התרבות הגלותית זרים לספרדי אלקלעי. הוא בישר את הציונות הטוטלית, האינטגרטיבית, שהצלחתה – גם בתחום התקשורת – הייתה חלקית בלבד.

הערות

- 1 ראו מאמרי 'התנועה הציונית, העיתונות העברית ודגם 'האחריות הלאומית' ", עמ' וספר, י (תשנ"ח), עמ' 199-212.
- 2 יעקב כץ, "משיחיות ולאומיות במשנתו של הרב יהודה אלקלעי", **שיבת ציון**, ד (תשט"ז, 1957), עמ' 34.
- 3 שלמה אבינרי, **הרעיון הציוני לגוניו**, תל-אביב, עם עובד, 1980, עמ' 63-64.
- 4 נדפס בשנת תר"ג. מקום הדפוס אינו מופיע. 24 דפים. דף טז עמ' ב, סימן כז. הטקסט המלא מופיע אצל יצחק רפאל, **כתבי הרב יהודה אלקלעי**, ירושלים, מוסד הרב קוק, תשל"ד, עמ' 246-247.
- 5 שם, סימן כח, עמ' 248.
- 6 נדפס בווינה בשנת תרכ"ד. 15 דפים. דף טז, עמ' א, סימן לז, לח. אצל יצחק רפאל, שם, עמ' 610-611.
- 7 יעקב כץ, "לברור המושג מבשרי הציונות", בתוך: [בן-ציון] דינבורג, [אברהם אלפרד] בונה, [רבי] בנימין (עורכים), **שיבת ציון**, ירושלים, הספריה הציונית, 1950, ספר א, עמ' 101.
- 8 **מנחת יהודה**, סימן כט, אצל יצחק רפאל, שם, עמ' 248.
- 9 **מעודד עניים**, סימן לו, אצל יצחק רפאל, שם, עמ' 609.

ולהקים את לשונם וכן דורש מאתנו לכונן את בית חיינו ולהקים את לשוננו הק' ולהחיותה. רוח הזמן דורש מן המליצים היקרים מוציאי לאור מ"ע [מכתב עתי] לעורר את הקהל לטובת ולתועלת הכלל. וכן להעיר את רוח אנשים חכמים וידועים לכונן מ"ע בלשון הקודש לעורר לטובת הכלל ולתועלת השפה העברית. יבושו כל הנחרים בהם כי לא יבינו אל פעולות ה'. ומליהם למלאות את חקם חק ומשפט מכתבי העתים לדורש לשלום הכלל.

זו אולי הסנגוריה הנלהבת ביותר על העיתונות העברית שנשמעה מאז ועד היום. חשוב להדגיש כי הרב אלקלעי לא הבחין בין העיתונות המסורתית לזו של ההשכלה – כולה עוסקת, לדעתו, במלאכת הקודש (על אף שדווקא עיתוני האורתודוקסיה השביעו אותו מרורים). אפשר לראות את הטכניקה המקצועית התעמולתית שסיגל לו אפילו בשימוש שהוא עושה בסגנון הקילוסין (המקובל על רבנים ספרדים) אשר אימץ בפנייתו לעיתונים השונים:

- "**החבצלת** היקר גליון י"א במאמר מצרים כתב [...] "**חבצלת**, שנה ו, גיליון טז, ב' בשבט תרל"ו).
- "לכבוד ידיד החכם השלם, דורש טוב לעמו כמה"ר ישראל דוב פרומקין יצ"ו, המו"ל המ"ע "**החבצלת** [...] הנני מחלה פ"ק למען יתן מקום לדברי אלה **בהחבצלת** היקרה היוצאת מת"י לשם טוב ותהלה!" (**חבצלת**, שנה ה, גליון ה, י"ט בחשוון תרל"ה).
- "לאחינו העברי שלום וכל טוב סלה" (**עברי אנכי**, שנה ט, גיליון כא, ה' באדר תרל"ג).
- "ליד"נ [לידיד נפשי] אחינו **העברי** הוא ברוך ושמו ברוך וגם ברוך יהיה", הוא כותב לעורך ברוך ורבר.
- "הגיעני **העברי** גליון י"ג ומצאתי שאהבה נפשי [...] "**עברי אנכי**, שנה ט, גיליון יג, י' שבט תרל"ג).
- "ידיד ה' ויד"נ הרב המופלא וכבוד ה' מלא, הכהן הגדול מאחיו "**המבשר**" טוב! בעלהו לתרופה הנחמד להשכיל [...]", הוא פונה אל עורך המבשר, יוסף כהן-צדק (**המבשר**, שנה ו, 1866, גיליון 12-14, ניסן תרכ"ו).
- "באלו הימים הגיעני מכתב עתי **הלבנון** היקר, ושמחתי לקראתו כמוצא שלל רב לקראת מקום מולדתו מקום מקדשנו [...]", הוא פותח ומתוכח עם חוות דעת הרבנים החוששים מיישוב הארץ שנתפרסמה בכתב העת העברי הראשון בארץ ישראל (**מעודד עניים**, תרכ"ד, סימן ב').
- אך כאשר **הלבנון** פרסם את השמצות יריביו, רבני ה"חלוקה" בירושלים, שתבעו בין השאר מעורכי העיתונות העברית שלא לפרסם יותר את מאמריו (כפי שנהג הרב האשכנזי הראשי אירבך כאשר אסר על **החבצלת** הירושלמי להדפיס את מאמריו), הוא פשוט "שכח" את שמו של העיתון האורתודוקסי שעבר בינתיים להופיע בגרמניה, בדברי תשובתו המתפרסמים באכסניית מתחרהו הראשי: "ראיתי במכ"ע היו"ל [היוצא לאור] במאינץ גליון כ"ח כתב מרירי אשר יצא מירושלים קול מחרף ומגדף, וכעת לא באתי להשיב חורפי דברו" (**המגידי**, שנה טז, גיליון כ, י"ד באייר תרל"ב).

מאחדות לאחידות

לבסוף, כאמור, מן האחדות כערך עליון, לאחידות פשוטו כמשמעו, באמצעות אקט פוליטי של "אספת הזקנים" ה"מאושרת":